

Çevre Olayına Kadim Hikmet Nazariyla Holistik Bakmak

¹Mehmet Önal

¹ İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Battalgazi, Malatya/TÜRKİYE

Özet

Çevre olayına çevrecilerin yüzeysel bakış açısı ile yalınkat bakmak yerine, kendi medeniyet algımızdan kaynaklanan kadim hikmet anlayışının derin ve bütüncül yönüyle bakmak arasında ince ama çok ciddi bir fark vardır. Bu farkın ortaya çıkarılması önemlidir. Bu bağlamda, insanın sosyal ve fiziksel çevresine (tümçevre) hikmet nazariyla bakması, ancak onun, Tanrı, tabiat, toplum, birey ve kendisi ile ilişkilerini yeniden kurması ile mümkündür. Bu ilişkilerin sağlıklı ve tutarlı kurulabilmesi için de bireyin bütüncül (holistik) bir dünya görüşü ve hayat öğretisine sahip olması gerekir. Yukarıda adı geçen bu beş ilişki alanı, kendi arasında, tutarlı bir bütünlük taşıyor ise insanlar bütünlükçü değil parçacı bir çevre bilincine sahip olurlar. Bu parçalı çevre bilincine sahip olanların, yaşanan çevre olaylarını anlaması ve çevre sorunlarını çözmesi kolay değildir. İşte bu bildiride, “çevre felsefesi” ve “Derin Ekoloji” kavramlarından yararlanarak, çevreye medeniyet perspektifimizden mütevellit kadim hikmet nazariyla bakmanın yol ve yöntemi araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Kadim Hikmet, Derin Ekoloji, Çevre Felsefesi

Looking at the Events of Environment with Holistic Ancient Wisdom

Abstract

We should look at environmental events with the view of a deep and holistic understanding of ancient wisdom derived from our civilization, instead of looking the perspective of just environmentalists. There are subtle but very important differences between these two perspectives. To show these differences is significant. In this context, to investigate the environment through the eye of wisdom is only possible to re-establish new relations with God, nature, society, individual and himself/herself. It needs to create a holistic and consistent world view and philosophy of life for reaching this goal. If the cited five areas are not consistent to each other, people will not have a holistic but partial environmental consciousness. In this case, it is not easy for the people having partial environmental consciousness to understand and solve the environmental problems in real. At this presentation, it will be discussed the ways and method of looking at environmental problems with the perspective of perennial wisdom coming from our civilisation under the concepts of “environmental philosophy” and “deep ecology”.

Key words: Environment, Perennial Wisdom, Deep Ecology, Environmental Philosophy

I. Çevre ve Çevrecilik:

Bir canlının çevresi, onun biyolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak faaliyetlerini sürdürdüğü, barınma, beslenme ve üreme ihtiyaçlarını karşıladığı ortam ve şartların toplamıdır [1]. Dolayısıyla, çevre dendiğinde, canlıların yaşadığı doğal mekân olan habitat başta olmak üzere, dünyamız ve çevresine kadar uzanan ilişki ağları ve ortamları kastedilmektedir. Çevrecilik dendiğinde ise daha

* Sorumlu Yazar: Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Battalgazi, Malatya/TÜRKİYE; mhtbv63@gmail.com

çok bu çevrenin korunması anlaşılmaktadır. Dominique Simonnet'e göre, her ne kadar "çevreci" dendiğinde, daha çok, doğayı savunan, çevrenin korunması için çabalayan kişi ya da gruplara akla gelse de, çevre problemlerinin karmaşıklığı ve çok boyutluluğu yüzünden bu kavram her zaman meramımızı anlatmaya yetmemektedir. [2] Bu yüzden bu çok boyutluluğu ortaya koymak için ileride "Çevrebilim" olarak anlaşılacak olan Ekoloji bilimi doğmuştur. Bu sebepten zaman ilerledikçe "çevreci" adlandırması yerine "ekolojist", "çevrecilik" yerine de "ekolojizm" terimleri kullanılmaya başlanmıştır.

Eski Yunancada "ev" ya da "barınak" anlamına gelen *oikos* kelimesi ile "bilgi" anlamına gelen *logia* kelimesinin birleşmesinden oluşan "ekoloji" sözcüğü, kelimesi kelimesine çevrildiğinde "barınak bilgisi" anlamına gelir. Eğer bununla habitat dediğimiz doğal yaşam çevresi kastedilirse kavram tam içlemine bulmuş demektir. Ancak, teknik anlamda "Ekoloji", ilkin Biyolojinin bir alt dalı olarak, canlılar ile içinde yaşadıkları çevre arasındaki karşılıklı ilişkiyi ve etkileşimi ortaya çıkarmaya çalışan bir disiplini. Bunun çevreye ilişkisi şudur: ekolojistlere göre, toprak hava ve su kirlenmekte, enerji ve üretim kaynakları hızla tükenmekte, hayvan ve bitki türleri her geçen gün azalmaktadır. Zamanla Ekoloji, insan eliyle üretilen ve özellikle sanayileşme ile hız kazanan çevre kirliliğinin doğal dengeyi bozduğunu iddia ederek çevreci bir tutum kazanmaya başladı. Şimdi bu sürecin nasıl gerçekleştiğine bakalım.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, sanayileşmiş ülkelerde çevre problemleri yaşanmaya ve buna tepki olarak da çevreci hareketler görülmeye başladı. Fakat bu ilk tepkiler daha çok göze hitap eden çirkinlikler, kulağa hitap eden huzur bozucu sesler ve insanı rahatsız eden nahoş kokular ile sınırlıydı. Fakat zamanla, deniz, toprak ve ıramaların sanayi ve nükleer atıklarla zehirlenmesi, havanın kirlenmesi sonucu asit yağmurlarının yağması, şehirlerdeki evsel atıkların çoğalması çevreci hareketlerin hükümetler üzerindeki baskısını arttırmıştır. Ekoloji üzerine çalışan bilim adamları da buna paralel olarak, sadece insanın değil, bir bütün içinde etkileşim halinde olan, hayvan, bitki ve cansız varlıkların ilişki ve etkileşim ortamını oluşturan ekosistemin bozulmaya başladığını ortaya koydular.

Bu gelişmeler ister istemez Ekoloji biliminin ilgi ve yönelimini de değiştirmeye başladı. Nitekim önce, Biyoloji'nin bir alt dalı olarak doğan, insan ve diğer canlıların birbirleri ve çevreleriyle ilişkilerini inceleyen Ekoloji[3] çevre kirliliğine karşı duyarlı olan ilk çevrecilerin çabalarıyla yön değiştirerek, ağırlıklı olarak, çevre problemlerinin nedenleri, çözüm yolları ve çevre korumacı tedbirlerin neler olması gerektiği gibi temel çevre sorunlarına eğilmeye başladı. Nihayet, Biyoloji kökenli bu disiplin bugünkü teknik anlamıyla "Çevrebilim" halini aldı. Böylece o, bir yandan disiplinler arası bir hüviyet kazanarak teorik/akademik bir çalışma olarak bilimselliğini korumaya çalışırken bir yandan da bir sosyal ve siyasal hareket olma yolunda ilerledi. Fakat çevreciliğin hikâyesi Batı dışı toplumlarda çok daha farklı gelişmiştir.

II. Batı Dışı Toplumlarda Çevrecilik:

Batı’da özellikle 1970’lerden sonra ortaya çıkan çevrecilerin hükümetler nezdinde ciddi kamuoyu baskısı oluşturmaları sayesinde çevreye zararlı pek çok ilaç ve maddenin kullanım veya üretiminin yasaklanması ve çevreyi kirleten sanayi kuruluşlarının denetim ve gözetim altına alınması süreci başlamış oldu. Ancak, batılı üreticiler ve tüccarlar kullanımı yasaklanan bu ilaçları ve zararlı maddeleri üretmeye devam etmişler ve gelişmekte olan ülkelere satmayı sürdürmüşlerdir. Çünkü o zamanlar Batı dışında kalan ülkelerde çevre bilinci ve duyarlılığı hiç denecek kadar zayıftı.

Batıda bu çevre bilinci yavaş da olsa oluşurken, gelişme ve kalkınma motivasyonu yüksek olan diğer ülke yöneticilerinin bu çevreyi kirleten sanayi yatırımları ya da zararlı maddeleri kullanmakta bir beis görmediklerini anlıyoruz. Çünkü onların üzerinde baskı oluşturacak ne ciddi bir bilim adamları, ne de etkili ve bağımsız çevreciler gruplar mevcuttu. Tam aksine, hızlı nüfus artışı ve eğitimsiz işgücüne sahip olan bu ülke hükümetlerinin üzerinde çok daha büyük sosyal ve ekonomik baskılar bulunmaktaydı. Bu ülke yöneticilerinin kendileri, kalkınma, gelişme ya da ekonomik büyüme arzusu içinde oldukları gibi bir de baskı gruplarının bir an önce fakirliğin ortadan kaldırılması ve hayat standartlarının yükseltilmesi yönünde sosyal ve ideolojik baskılarına da maruz kalıyorlardı. Bu yüzden, alelacele kalkınma arzusu içinde çarpınan bu ülkelerin, kontrolsüz sanayileşme ve ekonomik büyüme çabaları da yoğun bir çevre kirliliğini beraberinde getiriyordu.

Kısacası, henüz sanayileşme yolunda olan bu ülkelerde, bu sosyal ve ideolojik baskı unsurlarının ne çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik talepleri ne de ekosistemdeki dengenin bozulmasına mani olmaya çalışan çevre koruma tedbirleri vardı, çünkü onlar, ne çevrenin kirlendiğinin, ne ekosistemin bozulduğunun farkındaydı. Onlar, amiyane tabirle söylersek, iş aş, özgürlük ve eşitlik talepleri olan, daha çok ideolojik bir söylem aracılığıyla, hükümetleri sanayi yatırımlarının arttırılması ve teknik altyapıların güçlendirilmesi için sıkıştırıp duruyorlardı. Bu yüzden onlar, fabrika ve barajlar inşa edilmesini ve yer altında yatan atıl madenlerin çıkartılıp işlenmesi yoluyla hem fakirliğin hem de işsizliğin ortadan kaldırılmasını istiyorlardı. Ancak, 1970’li yıllardan sonra bu tür kalkınmacı taleplerle hükümetler üzerinde baskı kuran bu sosyal ve siyasal hareketlerin o zamanki önde gelen yazarlarının 2000’lerden sonra paradoksal bir şekilde daha çok çevreci ve doğa korumacı hareketler içinde yer almaları çevreci hareketlerin evrimi açısından gayet dikkat çekicidir. Yani, aynı kişiler 30 yıl sonra, bu kez, başta altın olmak üzere, yer altı madenlerinin çıkarılmasına, baraj, köprü ve yolların yapılmasına, karşı çıkmaktaydılar. Bunların haklı ya da haksızlıklarını tartışmaktan ziyade çevreci hareketlerin gelişim seyrine işaret etmek için bu değerlendirmelerin mutlaka yapılması gerekmektedir.

Türkiye gibi bazı kalkınmacı motivasyonu yüksek olan ülkelerde açık bir şekilde gözlenen bu paradoksal tutum değişikliği maalesef öne çıkan çevreci hareketlerin samimiyeti ve bağımsızlığına gölge düşürmektedir. Çünkü bu ülkelerin büyük bir kısmında, çevreci hareketler

adı altında ortaya konan siyasi ve ideolojik eylemler çevreciliğin araçsallaşmasına neden olmaktadır. Batıda çevreci ya da ekolojist hareketlerin zamanla partileşmesi ve siyasi programlar üretmesi de bu evirilmenin bir sonucuydu.

Buna karşın, Batı Ülkeleri dışında, gerçek anlamda çevreci duyarlılığına sahip olup, ideolojik örgütlenmelerden nispeten bağımsız olan kimi gerçek çevreci hareketlerin ise ya çok güçsüz kaldığını ya da başlattıkları çevreci eylemlerin ideolojik veya siyasal gruplara kaptırdıkları görülmektedir. Bundan başka, çevreci olarak ortaya çıkan bazı eylem gruplarının yabancı vakıf veya siyasal gruplar aracılığıyla desteklenmesi, onlara sponsorluk sağlanması da bilinen bir durumdur. Bu yüzden gelişmekte olan bu ülkelerde bu tür çevreci hareketler istenen güce ve başarıya kavuşamamaktadırlar. Bugün dar anlamda ekolojist dendiğinde, her ne kadar, ekoloji bilimi ile uğraşan, bilim adamı kimliği öne çıksa da *Ekolojizm* dendiğinde artık çevreci duyarlılığa sahip bir ideoloji ve militan bir tavır akla gelmekte ve bu yüzden çevrecilik ve ekolojizm ayrımı anlamsızlaşmaktadır.[⁴]

Çok boyutlu çevre sorunları diğer bir rasyonel düşünme etkinliği olan Çevre Felsefesinin doğması ile sonuçlanmıştı. Fakat bu hareket nihaiyi bir çözüm sunmaktan çok konunun daha derin ve tutarlı bir şekilde tartışılması için felsefe geleneğinden yararlanma amacına yönelikti, çünkü “Ne yapmalıyız” sorusu hala ortada duruyordu. Çünkü Ekoloji biliminin başarılı olması için öncelikle çevrenin ne olduğu, hangi ilişkiler ağı için ortam oluşturduğu, bu ilişkiler ağındaki kopma ve bozulmaların nelere yol açtığı ya da açacağı ortaya konmalıydı. Nitekim çevre problemleri, Ekoloji bilgisinden mahrum olan çevrecilerin sıradan muhalif tavırlarıyla çözülemeyecek denli karmaşıktır. Bu açıkça bilgi ve disiplinler arası bir çalışma gerektirir. Ancak bu kadar farklı bilgi ve bilim alanları nasıl ve hangi metot ve yöntemle karşılanacaktır, diye sorulduğunda bunun açık bir cevabı yoktur. Yani, bütünlüğü göz ardı etmeden ve dengeleri bozmadan çözümler üretme maharetini göstermek durumunda kalan ekolojistler ne yapmaları gerektiği konusunda karar verememektedirler.

Öyleyse geriye tek bir yol kalıyor, o da, batılı sanayileşmiş devletler dışında kalan ülkelerin entelektüellerinin çevre olayını kendi medeniyet ve kültürleri çerçevesinde değerlendirmesi ve kendilerine özgü bir çevre algısı ve bilinci geliştirmek için medeniyet köklerine yeniden bakması gerekmektedir. Bu bağlamda, Çevre Felsefesi ve Derin Ekoloji bu çevreci hareketlerin anlaşılması açısından çok önemli imkânlar sunmaktadır. Ancak bundan daha önce yapılması gereken, bu ülkelerin kendi medeniyet perspektiflerini keşfetmeleri ve orada, genelde varlık, özelde ise çevre dediğimiz alanla nasıl bir bağ kurduklarını ortaya koymalarıdır. Bunun en kestirme yolu, bu kültür mensubu insanların medeniyetlerinin: kendi kendileriyle, diğer bireylerle, toplumla, tabiat ve Tanrıyla nasıl bir ilişki kurmuş olduklarına bakmalarıdır. Çünkü bir medeniyette insanların çevreye yaklaşımını belirleyen bu beş temel ilişki alanıdır. Bu ilişki alanının bütünsel toplamı ve kendi

içinde uyumu bir medeniyeti meydana getirir. Çevre olayına her milletin kendi medeniyet perspektifinden bakması bu açıdan önemlidir.

Yukarıda geçtiği gibi, bağımlı ya da ideolojilerle ortak çalışan çevreciler yanında, az sayıda da olsa, çevre bilimi öne çıkaran bağımsız ekolojistlerin var olduğu bilinmektedir. Bunlar, çevre açısından doğru ve uygun olanın ne olduğunu ortaya çıkarmak için samimi bir gayretle çalışmalarını sürdürmektedirler. Fakat zamanla bu samimi yaklaşım ve olağanüstü çabanın çevre problemlerinin çözülmesinde tek başına yeterli olmadığını gören bu ekolojistler bu durumu aşmak için yeni yollar ve farklı yaklaşımlar arama ve benimsemekten çekinmediler. İşte tam bu noktada, ekoloji sahasında yeni bir bakış açısını temsil eden Derin (Dip) Ekoloji hareketleri öne çıkmaya başladı.

III. Derin (Dip) Ekoloji:

Çok boyutlu çevre olayı karşısında çok daha ince ve derin bağlantılar kurarak ekosistemi anlamaya yönelik bu çabalardan birisi de bir tür ekolojik yaklaşım ya da felsefe olan Derin Ekolojidir. Bu yaklaşımın isim babası olan Arne Naess, kendinden önceki klasik ekolojistlerin asıl ilgilendikleri hususun gelişmiş ülkelerdeki insanların sağlığı ve refahını korumak olduğundan hareketle onları sığ düşünmekle suçlamış ve klasik ekolojiyi “Sığ Ekoloji” olarak tanımlamıştır.[⁵] Bir nevi çevre felsefesi olan Derin Ekolojinin öne çıkardığı en önemli husus çevre problemlerinin görünenden daha derin ve karmaşık olduğudur. Bu problemleri çözmek için temel ekonomik ve ideolojik yapıları kökten sarsacak ve yeni bir hayat tarzı önerecek ciddi dünya görüşü değişimi gerektirmektedir.[⁶]

Çevre olayına, işte bu Derin Ekoloji ile bakan ya da yeni Çevre Felsefeleri geliştirmeye çalışan gruplar yine de kalıcı çözümler üretmeyi başaramamışlar ve kendi içinde tutarlı ve bütünlüğü olan öğretilere ihtiyaç hissettiklerini itiraf etmişlerdir. Bunun için özellikle Derin Ekoloji taraftarları karşılaştıkları zorlukları yenebilmek için şiiirden, uzak doğu dinlerine, siyasal eylemlerden sivil itaatsizliğe varana kadar pek çok strateji önermişlerdir.[⁷] Devall ve Sessions’a gör bu yeni bir hayat tarzına geçiş değil, insanların çok eskiden beri zaten yaşamakta oldukları çevre dostu hayat durumuna geri dönmedir. Bu sayede insan, bitki, hayvan ve yeryüzündeki diğer varlıkların bütünlüğü ve birlikteliğini kavrayıp hayatlarına tatbik etmeleridir.[⁸]

Çevre ya da ekoloji ile ilgili hemen hemen her kitapta karşılaştığımız iki simge olay derin ekolojiyi savunanların ne demek istediğini çok iyi anlatmaktadır. Bunlardan birincisi, DDT adı verilen ve tarımda zararlı kabul edilen böcekleri öldürmek için kullanılan tarım ilacının çevredeki diğer canlılara nasıl zarar verdiği ve besin zincirine katılarak hangi kalıcı zararlara yol açtığını açıklamalarıdır. Rachel Carson tarafından 1962 yılında yazılan Sessiz Bahar (*Silent Spring*) kitabında detaylı olarak anlatılan bu olay bu eserin yayımlanmasından sonra ilgili kimselerin

teknolojiye karşı kuşkuyla bakmalarına sebep olmuştur. Çünkü suyla değil de yağla çözülen DDT, hem toprakta hem de canlı varlıkların yağ dokularında uzun süre kalarak besin zincirine olumsuz bir unsur olarak dâhil oluyordu. Bu yolla, çeşitli hayvanların vücutlarında birikerek, besin zinciri halkalarından birinden diğerine geçerek insanın yediği besinlere kadar ulaşıyordu.

Karada yaşanan ve daha çok toprak üzerinde kendini gösteren bu durumun bir benzeri de suda yaşanmaktaydı. Nitekim sudaki kirlenme çeşitli zehirli ilaçlar ya da sanayi artıklarının sulara karışması ile kendini göstermekteydi. Bu anlamda ikinci örnek *hypoxia* adı verilen ve ilk kez Meksika Körfezi'nde Mississippi ırmağı deltasında rastlanan bir felaketti. Kirlilik yüzünden oksijen düzeyinin denizlerde bulunması gerekenin altına düşmesi balıkların beslenme olanaklarının kaybolmasına yol açıyordu. Bunun sonucu olarak da nitrojen ve fosfor su yosunlarını aşırı derecede büyütme ve böylece, suda oksijen oranının azalması yüzünden sudaki canlılık ciddi anlamda zarar görmekteydi. Ayrıca bu ekolojik hadise bu körfezde yaşayan insanlara ekonomik yönden da ciddi zarar veriyordu. [9]

İşte bu iki örnekten hareketle, başta ekolojistler olmak üzere, çevre konusuna duyarlı insanlar ister istemez, “Peki ne yapmalıyız?” diye kendi kendilerine sormaya başladılar. Pratik olarak bakıldığında, bu sorunun cevabı, inanç, siyaset, etik ve ahlaka ilişkindir. Ancak klasik ahlak anlayışının konusu sadece insan-insan ilişkileri ile sınırlı iken çevre problemlerinin doğması ile birlikte, insan-hayvan ilişkisi ve insan-doğa ilişkisi de işin içine girmiş ve böylece ahlakın tanımı genişlemiştir. Çevre problemlerine yönelen bazı felsefeci veya çevreciler, sadece insanı hesaba katan, çevre kirliliğine yönelik çözüm önerilerini insan ve insan topluluklarını düşünerek irdeleyen ahlak anlayışına karşı çıkmışlardır. Onlara göre, etiğin alanı genişletilerek, bitki, hayvan ve cansız varlıkları da içine alacak şekilde tanımlanmalıdır. Yani, kaynakların bir gün gelip tükeneceğine dikkat çeken insan merkezci klasik etik artık çevre merkezli etiğe dönüştürülmeli ve cansız doğa ve insan ilişkisi bilim ve teknolojinin yanında bir de ahlaka konu olmalıdır.

Derin Ekolojiyi savunanlar ne sadece çevre merkezli ne de insan merkezli bir etik ya da ekolojiyi kabul ederler. Onlara göre bu ikisini de aşan, almaşık, bütüncü bir dünya görüşü oluşturmak gerekmektedir. Mesela Des Jardins Derin Ekolojinin ayırt edici özelliği olarak yaşanan çevre problemlerinin görünenden çok daha dipte duran felsefi nedenlerden kaynaklandığını vurgular. Ona göre bunu anlamak için yeni bir öneri ya da yöntem yerine, insan, bitki, hayvan ve tabiattaki diğer cansız varlıkların birliğini savunan, ekonomik, felsefi ve ruhsal bir yaklaşımı öngören bir yaklaşıma ihtiyaç vardır ki bu bir nevi egemen dünya görüşünün eleştirisidir.[10] Derin ekolojisinin kurucusu Naess bu almaşık dünya görüşü arayışını *Ekofelsefe* olarak tanımlarken, böyle bir dünya görüşünü çepeçevre kuşatan ya da onun özünde bulunması gereken bilgiyi ise felsefeden daha geniş bir anlama sahip olan *Ekosofi* yani bilgelik ekolojisi[11] olarak adlandırıyorrd. İşte tam bu noktada bu yaklaşımın kadim bilgelik geleneğine ihtiyaç duyduğunu ima eder. Nitekim Derin Ekoloji yaklaşımının fikir babası olan bu düşünür Derin Ekolojinin felsefi

ve dini kaynakları olarak Hıristiyanlık, Budizm, Taoizm, Bahailik ve diğer felsefeleri göstermesi de önemlidir. Ancak bu yaklaşımın olumlu olmasına rağmen batı tecrübesi ile sınırlı olduğu aşikârdır.^{12]}

Ekolojinin ortaya koyduğu verilere bakılırsa çevre olayları karşısında karar almak hiç de kolay olmayacaktır, çünkü çevre problemleri çok boyutlu olup bilime konu olmayan tercihler alanı ve değerler dünyası ile de ilişkilidir. Ekonomik amacı mı, hayvan haklarını mı, insan haklarını mı, kaynakları mı, gelecek nesilleri mi, yoksa inanç unsurlarını mı öne çıkararak problem çözeceğiz, buna karar vermek neredeyse imkânsız gibidir. Bunların hepsini birlikte düşünmek ise karar vericileri adeta çok bilinmeyenli bir denklemle yüz yüze getirmektedir. Hele bu karar merciinin en önemli aktörünün siyaset kurumu olduğu düşünülürse bu zorluk bir kat daha artmaktadır.

Çevre sorunlarını çözerken bizden bir önceki nesillerin tecrübelerinden yararlanmamız da her zaman mümkün olmayacaktır çünkü çevre olayı çoğunlukla geri dönüşü mümkün olmayan olaylar içermekte ve çözüm önerilerinin ne derece işe yaradığının test edilmesi de her zaman mümkün olmamaktadır. Öyle ki, bazı çözüm önerilerinin işe yarayıp yaramadığını test etmek bir insan ömrünü aşacak kadar uzun bir zaman dilimi gerektirmektedir. Bu sorunları, bazı ahlak felsefelerin önerdiği “iyi niyet” tavrı ile de çözemeyiz çünkü bugünkü problemlerimizin en azından bir kısmı bizden önceki nesillerin iyi niyetli kararların ürünüdür. Bu konuda bilimin karar vermemize yardım etmesi hiç mümkün değildir.

Derin ekolojistlerin samimi olarak itiraf ettikleri gibi nihaiyi çözüm, bilim, felsefe ve ahlaki aşan, ancak bunların her üçünün de taşıyıcısı olan bir hayat tarzıdır. Gel gör ki, ekolojistler ve çevreciler arasında bu yeni- daha doğrusu eski- hayat tarzlarının nasıl kurulacağı ve yaşatılacağına dair herhangi bir açıklama ve değerlendirme bulunmamaktadır. Biz tam bu noktada, Derin Ekolojinin bahsettiği çevre problemlerinin anlaşılması ve çözülmesi için en uygun yaklaşımın, bütün medeniyetlerin kökeninde olan ve Türk-İslam medeniyetinin de benimseyip özümlediği kadim hikmet geleneği olduğunu iddia ediyoruz. Bu gelenek her ne kadar farklı medeniyetlerde farklı kültür formları şeklinde tezahür etse de özü itibarıyla birdir. Fakat bu dar anlamda toplumların eski gelenek ve göreneklerine dönmesi değil, bunların arkasında yatan ve hayatı bir bütün olarak kavrayan zihniyetlere dönmesidir.

Nasıl yaşamalıyız, sorusuna cevap arayan bir kısım düşünür ve yazar Çevre Etiği konusuna eğildilerse de burada da istedikleri sonucu elde edemediler çünkü bu ahlakın başta ülke yöneticileri olan siyasetçiler olmak üzere karar merciinde olan kimseler tarafından özümsemesi gerekiyordu. İş bununla da bitmiyordu, bütün insanların bu ahlaka göre eğitilmesi ve disipline edilmesi de gerekiyordu. Yani kısa yoldan etiğin alanını genişleterek, hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklara karşı nasıl davranmamız gerektiğini işin içine katarak bir tanımlama yapmak hiçbir çevre problemini çözmüyordu. Sonuç itibarıyla, Çevre Etiği felsefenin bir alt dalı olması hasebiyle, Çevre Felsefesi içinde yer almaktan kurtulamazdı. He ne kadar çevre ahlakının da içinde yer aldığı

Çevre Felsefesi, ekosistemin işleyişi ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik bazı tutarlı rasyonel tutumlar geliştirmeye katkı sağlasa da ne yapmalıyız sorusuna kalıcı bir çözüm bulamamaktadır.

Çağımız bilim adamları ve entelektüellerin büyük bir kısmı bilerek ya da bilmeyerek hala 1960’lardan itibaren ciddi olarak eleştirilen aydınlamacı ve pozitivist paradigma ile düşünmeye devam ettiği için çevre olayı gibi çok boyutlu problem alanına sadece rasyonel ve bilimsel çözümler aramaktadırlar. Özellikle çağdaş bilim tarihçileri, bilimi kutsayan, onun nesnellliğini abartan ve ondaki irrasyonel unsurları göz ardı eden bilim anlayışlarını sarstıkları halde bu pozitivist zihniyet çevre problemlerinden kurtulmanın tek yolu olarak hala bilim ve teknolojiyi görmektedir. Bu hususta Des Jardins *Çevre Etiği* adlı meşhur eserinde, Batı kültüründe yetişen ve karar verme konumunda bulunan kimselerin en önemli yanılgılarının, bilim ve teknolojiyi çevre sorunlarının çözümünde tek umut olarak görmeleridir, der. Onlara göre çevre sorunları çoğu kez ileri teknoloji gerektiren konulardır. Hâlbuki çevre sorunları, insan olarak bizlerin doğadaki yerimize, neye değer verdiğimizize ve nasıl yaşadığımızıza bağlı olarak doğmaktadır. Yani, bilim ve teknolojiye ancak neyi niçin yapmak istediğimize ve nasıl bir hayat tarzı seçtiğimize karar verdikten sonra ihtiyaç duyarız.^[13] Bu tavır, hayatın bütününe kuşatan, ya da herkesi ilgilendiren yeni bir paradigma ve dünya görüşü demektir.^[14] İşte bunu başarmak demek sıg çevreci ve ekolojist yaklaşımların aşılması ve kadim bilgelik geleneğinin tekrar hayata hakim olması demektir.

IV. Kadim Hikmet Geleneği:

Çevrenin tahrip edilmemesi ya da ekolojik dengenin bozulmaması için önce, nasıl bir hayat istiyoruz, neyi nasıl yapmalıyız, hayatımızın amacı ne olmalıdır, gibi sorulara cevap veren bir dünya görüşü ve hayat felsefesi geliştirmek gerekir. Bunun, inanç, bilim, ahlak, akıl ve tecrübenin bir bütün olarak uyum içinde çalıştığı bir medeniyet perspektifi gerektirdiği açıktır. İşte bu perspektif bizim için ancak İslam düşünce ve inanç sisteminin önemli dayanaklarından biri olan ve felsefenin (*phlosophia*) de peşinde olduğu bilgelik (*sophia*)dır. Bu yüzden hemen hemen bütün medeniyetlerin kuruluş mayasında yer alan bu kadim bilgi ya da bilgelik Türk –İslam medeniyetinde Kadim Hikmet geleneği olarak bilinir. Peki, bilgelik ya da hikmet dediğimiz bu kavram nedir, şimdi biraz da onun üzerinde yoğunlaşalım.

Sözlüklerde bir terim olarak, neden, gizli neden ve Tanrı’nın insanlarca hemen anlaşılabilen amacı^[15] anlamlarına gelen *hikmet* kelimesi, Arapça “*h-k-m*” kökünden türemiş olup Türkçede *bilgelik* karşılığı olarak kullanılır. Bu manada, hikmet ya da bilgelik ilk bakışta fark edilmeyen ancak, ciddi ve derinlikli bir düşünme sonunda kendini ele veren sağlam ve doğru bilgiyi ifade eder. İngilizce *wisdom* terimi ile karşılanan hikmet, aynı zamanda, akıl, söz ve harekette

uygunluk demektir^[16]. Bazı kaynaklarda hikmet hem tecrübe ve gözlem yoluyla kazanılan pratik bilgiyi hem de varlıkların gerisinde bulunan hakikati görmeyi sağlayan teorik bilgiyi birlikte temsil eder. İşte bu iki kaynaktan gelen bilginin insanların hayatında kullanması onları bilge kılmaktadır.^[17]

Tevrat'taki bilgelik edebiyatı üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmalar sonunda bilgelik kavramının uluslararası bir karaktere sahip olduğu ve her yerde, özü itibarıyla, aynı anlam ve içeriğe tekabül ettiği anlaşılmıştır. Bu da göstermiştir ki, Tevrat'ta yer alan çoğu bilgelik yazıları özellikle Yakın Doğu'da mevcut olan bilgelik literatürünün bir devamı gibidir.^[18] Hikmet ilmi sayesinde biz varlıkların tabiatını, yani onları her ne ise o olarak kavramış oluruz. Kısacası, hikmet varlıkların temel prensiplerini anlamamızı ve haliyle örnek bir hayat yaşamamızı mümkün kılar.^[19] Hikmet anlayışı sayesinde bir kimse nesnelere görüldüğünden daha bütün, daha iyi ve daha esrarlı olabileceğini düşünerek hareket eder.

Özellikle modern dünya, ne yapmamız gerektiği konusunda bizi tam olarak tatmin eden bilgiler sunmamaktadır. Yani doğrunun ne olduğunu veya neyi seçmemizin doğru olacağını söylememektedir.^[20] Hâlbuki hikmet (*wisdom*) değerli olanın ne olduğunu anlamamızı sağlayan yanımıza dayanır. Bu anlamda hikmet, bilim ve felsefe öncesi bir etkinlik olarak (metafilozofî) doğru ve uygun karar vermeyi temsil eden bir anlayıştır. Bu açıdan bakılınca, burada temsil edilen etkinlik bir bilgi felsefesi değil hikmet felsefesidir. Çünkü bu yolla, insanlar malumata ya da sıradan bilgiye değil, bilgeliğe taliptir.^[21] İşte bu yüzden, hayata hikmet nazarıyla bakmayan kimse, ne onun bütünlüğünü kavrar ne de anlamına vakıf olur. Sistemli, tutarlı ve bütüncül bir bilgi olan felsefenin de “hikmet sevgisi” anlamına geldiğini düşünürsek, hikmetin felsefeden daha kuşatıcı bir boyuta sahip olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Müslümanların dünya görüşünün temelinde olan kadim hikmet geleneği aslında insanlığın ortak medeniyet çizgisi olup çoğunlukla peygamberler veya büyük din kurucuları tarafından temsil edilmiştir. Buna her milletin kendi hayat tecrübesi ve tarihsel mirasları da eklendiğinde bu bilgelik birikimi o milletin ortak kimliğini ve medeniyet algısını oluşturmuştur. Zaten bütün peygamberlerin vurguladığı, tevhit, denge ve adalet kavramları üzerine kurulan kadim hikmet geleneği, felsefeden çok dinler aracılığı ile etkili bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Yukarıda da geçtiği gibi, Ekoloji ve onun bir yaklaşım biçimi olan Derin Ekoloji ile Çevre Felsefeleri bu olumsuz gidişi çok etkili bir şekilde resmetmeye ve tartışmaya açmış iseler de “ne yapmalıyız” sorusuna tam olarak cevap verememişlerdir.

İşte bu yüzden *ekosofia* devreye girerek çevrenin korunması yönünde kadim hikmet geleneğinden yararlanabilir miyiz, diye sormaya başlamıştır. Bu tercihin sebebi, Hayatın bütün boyutlarını, bilim, din ve sanat gibi bilgi alanlarını, akıl, ruh, his gibi iç dünya gerçekliğini, içine alan ve bunlar arasında çok hassas bir denge kuran bilginin kadim hikmet ya da bilgelik geleneği olmasıdır. Tevhit (birlik), adalet ve dengeye dayanan İslam hikmet geleneğinin de kabul ettiği

temel prensip, bu dünyanın kendisine emanet edildiği insanın, tabii olana (fitrat) saygı duyması ve onun özünü bozup değiştirmemesidir. Derin Ekolojinin kurucusu Naess, farkında olduğu ve üzerinde titrediği bu hususu şöyle ifade eder: “Genel olarak bir müdahalenin ekosistem üzerinden ciddi ve sistematik sorunlar yaratmasından sonra, ekosistemi özgün durumuna kavuşturma imkânı bulunmaz.”[²²]

İslam dininin tevhit kavramı üzerine kurulmuş olması ve İslam tasavvufunun da varlığın birliği ve bütünlüğünü ifade etmek için tevhit inancından kalkarak temellendiği Vahdet-i Vücut fikri Derin Ekolojistlerin aradığı evrensel birlik ve bütünlüğe karşılık gelmektedir. Anadolu Hümanistleri diye adlandırdığımız, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlana gibi gönül erlerinin geleneğinde olgunlaşarak günümüze ulaşmış olan bu anlayış, insanların kardeşliğini, evrenin birlik ve bütünlüğünü savunmak yanında, hırs, mal ve mülk sevgisini dizginleyerek kamil insan yetiştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu insan tipinin sosyal ve fiziki çevreye zarar vermeyeceği bütün varlıklarla barış içinde yaşayacağı muhakkaktır. Bu, birbiri içinde son derece girift bir biçimde örülmüş olan olay ve varlık bütünlüğü üzerine titreyen ekolojistlerin ereğidir[²³].

Kısacası, ağırlıklı olarak dinler aracılığıyla kurulmuş olan bu kadim hikmet geleneği her medeniyette dinamik ve esnek bir düşünme, karar verme ve eyleme imkânı sunan ama aynı zamanda bütünü gözetmeyi temel prensip olarak gören bir gelenektir. İnsanlara, basiretli davranma, soğukkanlı düşünme, akli problem çözümede dengeli ve adil bir şekilde kullanmayı öğreten bilgelik, Türk İslam kültürü ve düşüncesinde hem dini hem de felsefi atmosferde yaşayan bir bilgi türüdür. Her ne kadar felsefe birçok bakımdan geleneksel dini düşüncelere karşı olsa da ele aldığı konular açısından dini düşüncenin varisi olarak bilgelikle bağını sürdürmeye çalışmıştır[²⁴].

“Çevre, mutlak adalet gereği her canlının mutlu bir hayat sürebileceği donanımda yaratılmıştır. Bu yüzden de dokunulmazdır” diyen Yaşar Fersahoğlu çevre problemlerinin yaşanmaması için uyulması gereken ilk şartın mümkün olduğu kadar o varlığın olduğu gibi koruması gerektiğini savunur. Bunun nasıl sağlanacağı konusuna gelince o, dinleri adres göstererek, dinlerin amacının zaten insanların bu dünyada nasıl yaşayacaklarının kurallarını göstermek olduğunu vurgular [²⁵]. *Textbook of Wisdom* adlı eserinde Edward de Bonos, aynı konuya parmak basarak, dinlerin uzun vadeli sonuçları hesaba katan ve insanların hızlı bir şekilde karar vermelerini sağlayan ideal örnekler sunduğunu dile getirir. [²⁶]

İnsanlığın ilk varoluşundan 19. yüzyıla kadar kayda değer çevre problemleri ve felaketleri yaşanmamıştır. Bu son yüzyılda yaşanan çevre felaketlerinin sorumlusu, aynı zamanda birinci ve 2. Dünya savaşlarının sorumlusu olan, pozitivist ve kapitalist insan tipi ve onların kadim gelenekten ve dinden kopan hayat tarzıdır. Özellikle Batı insanının dini yaşantısını ve onun odağında yer alan kadim hikmet geleneğini kaybetmesi, hırslarına yenik düşmesi ve teknolojiyi menfaatleri doğrultusunda sorumsuzca kullanması ile sonuçlanmıştır. Diğer ülkelere gelince, onlarda yaşanan

çevre felaketleri ise bilerek ya da bilmeyerek çağdaş batılı hayat tarzını benimsemekten ve batılı beyaz adamın bu ülkelerin, yeraltı, yerüstü ve insan kaynaklarını sömürmesinden kaynaklanmaktadır.

V. Sonuç

18. Yüzyıldan sonra, sanayideki gelişmeler ve kapitalistlerin üretim-tüketim çılgınlığı ekosistemde bulunan, birlik ve bütünlüğün göz ardı edilmesi, canlıların kendi arasında ve cansızlarla kurmuş oldukları hassas dengenin bozulması sonucunu doğmuştur. Çevre olayına bu bütünlük ve çoklu ilişki ağı göz ardı edilerek bakan ya da indirgemeci tutumlarla çözümler geliştirilerek çareler üretmeye çalışan çevreciler mevcut sorunlara başka sorunlar eklemekten öte bir şey yapamamışlardır. Burada bilim ve teknoloji sorun çözmede araç olarak kullanılabilir ama bunun için önce insanların nasıl yaşayacakları konusunda karar vermeleri daha sonra bu kararlarına uygun araç olarak bilim ve teknolojiden yararlanmaları gerekir.

Özellikle, Dip Ekoloji taraftarlarının işaret ettikleri, sebepleri derinde olan çevre problemleri, ahlak, hukuk, bilim, din ve felsefe gibi bilgi ve bilim dallarının tek başlarına çözebilecekleri problemler değildir. Almaşık olan bu çevre problemleri ancak bahse konu olan bilgi sahalarının bir bütün içinde kullanılması ile çözülebilir. Böylesi bir çaba aynı zamanda çevre problemlerinin kaynağı olarak görülen egemen dünya görüşü ve yaşam tarzı ile de mücadele etmeyi gerektirir ki bu ister istemez yeni bir hayat tarzı önermek demektir.

Kadim hikmet geleneği bütün medeniyetlerde, insanların Tanrı, tabiat, kendi kendileri, diğer bireyler ve toplumla nasıl bir ilişki kuracaklarını çok uzun insanlık tecrübesi birikimi ile belirlemiş olduğu için aslında nasıl yaşamak gerektiği sorusuna da pratik cevaplar vermektedir. Ayrıca, bu bilgi, ağırlıklı olarak, dinler aracılığı ile temsil edildiği için, çevre sorunlarının çözümünde dinlerin çok önemli bir gücü ve fonksiyonu olduğu unutulmamalıdır. Maalesef şu ana kadar, ne Batı'da ne de Doğu'da çevre problemlerinin çözümü için bu hikmet geleneğinden hakkıyla yararlanılmamış ve iş hep bilim ve tekniğe havale edilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, çevre problemleri karşısında, yaşanan Batı tecrübesinden yararlanmak gerekir, ama bunları insanların kendi kendileri olarak, kendi medeniyet köklerine dayanarak yapmaları en gerçekçi olanıdır. Bütün kadim dinlerin, medeniyet ve kültürlerin bilgi birikimleri ve bilgelik literatürleri, onların çevre olayını anlaması, ekolojik dengeyi gözetmeleri ve doğal çevreyi koruma bilincine sahip olmaları ile doğru orantılıdır. Öyleyse, çevre problemleri yaşanmaması ancak çevre korumacı yaklaşımların hikmet geleneğinden yararlanarak derinlik kazanması ve bu korumacılığın sürdürülebilir ve rasyonel olması ile yakından ilişkilidir.

Doğayı korumak ve çevre problemlerine çözüm üretmek için insanların, inanç, bilim, sanat, teknik ve kültürü bir bütünlük içinde yardıma çağırması önemlidir. Bütün bunların başarılabilmesi için de özellikle, Tanrı, doğa ve insan arasında sağlıklı bir ontolojik denge kuran ve kadim hikmet geleneğinden beslenen bir medeniyet algısına ihtiyaç vardır. Bu sadece Türk İslam düşüncesi ya da medeniyeti için değil bütün kadim kültürlerin ve dinlerin temsilcileri için de önerilebilecek bir hayat öğretisidir. Bu öğretiyi bilinmeyen, yeni bir hayat tarzı ile değil zaten bilinen kadim hayat tarzı aracılığı ile başarılabilir. Türk-İslam Hikmet geleneği kendi kaynakları yanında, Doğu ve Batı bilgilerinden de istifade ederek gelişmiş istisna bir bilgi zenginliğine ve tarihsel tecrübe birikimine sahip olması hasebiyle çevrenin korunması ve çevre problemlerinin çözülmesi için aday gösterilebilir.

Kaynakça:

-
- [1] Yıldız K, Sipahioğlu Ş, Yılmaz M. Çevre Bilimi ve Eğitimi. 1. Baskı. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık; 2013, s. 15.
- [2] Simonnet D. Çevrecilik, 1. Basım, Ankara: İletişim Yayınları; 1993, s. 7.
- [3] Yıldız K, Sipahioğlu Ş, Yılmaz M. Çevre Bilimi ve Eğitimi. 1. Baskı. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık; 2013, s. 278.
- [4] Simonnet D. Çevrecilik, 1. Basım, Ankara: İletişim Yayınları; 1993, s. 10-1.
- [5] Önder T. Ekolojizm. Felsefe Ansiklopedisi 5. cilt içinde. ed. Ahmet Cevizci. Ankara: Ebabil Yayınları, 2007, s. 231.
- [6] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 402.
- [7] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 404.
- [8] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 402.
- [9] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 28-9.
- [10] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 402-4.
- [11] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 404.
- [12] Önder T. Ekolojizm. Felsefe Ansiklopedisi 5. cilt içinde. ed. Ahmet Cevizci. Ankara: Ebabil Yayınları, 2007, s. 231.

-
- [13] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 34-5.
- [14] Önder T. Ekolojizm. Felsefe Ansiklopedisi 5. cilt içinde. ed. Ahmet Cevizci. Ankara: Ebabil Yayınları, 2007, s. 227.
- [15] Karacan Büyük Sözlük ve Genel Kültür Ansiklopedisi, 3. cilt. İstanbul: Karacan Yayınları; t.y. s. 983.
- [16] Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, ed. Komisyon. İstanbul: Türdav; 1992, s. 378.
- [17] Wisdom. Larouse Dictionary of Belisfs and Religion içinde. ed. Goring R. Edimburgh: Larouse; 1994, s. 563.
- [18] McKenzie, Geoffry SJ. Wisdom. Dictionary of Bible içinde, ed. Jhon L., London- Dublin: Chapman; 1965, s. 929.
- [19] Delaney, CF. Wisdom. The Cambridge Dictionary of Philosophy, ed. Audi R. Cambridge: Cambridge University Press; 1999, s. 976.
- [20] Smith H. The Illustrated World's Religions, SanFrancisco: Harper Collins Publisher; 1995, s. 246- 48.
- [21] Maxwell, N. In Defense of Seeking Wisdom. Metaphilosophy 2004; 35: 5: 733-743.
- [22] Jardins JRD. Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş. çev. Ruşen Keleş. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi; 2006, s. 407.
- [23] Kışlalıoğlu M, Berkes, F, Çevre ve Ekoloji. 12. Basım, Remzi Kitabevi: 2010, 35-6.
- [24] Bkz. De Corte, Marcel. Mythe et Philosophie Chez Anaximandre. Laval Théologique et Philosophique 14. 1; 1958, 9-29.
- [25] Fersahoğlu Y. Dinler ve Çevre, İstanbul: Marifet Yayınları; 2003, s. 11.
- [26] Bonos, de E. Tektbook of Wisdom, Harmondsworth, Middlesex Penguen, England; 1996, s. 54 55.